

توسعه اقتصادی و امنیت ملی
جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه: جورکش، محمدرضا، ۱۳۳۸ -
 عنوان و نام پدیدآور: توسعه اقتصادی و امنیت ملی جمهوری
 اسلامی ایران / مولف محمدرضا جورکش.
 مشخصات نشر: تهران: محمدرضا جورکش، ۱۳۹۴.
 مشخصات ظاهری: ۳۰۰ ص.
 شابک: ۹۷۸۶۰۰۴۲۳۴۶۹
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 موضوع: ایران — سیاست اقتصادی — قرن ۱۴
 موضوع: رشد اقتصادی — ایران
 موضوع: امنیت ملی — ایران
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ ۹ت۹/ج HC۴۷۳
 رده بندی دیویی: ۳۳۸/۰۹۵۵
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۵۶۴۵۶

توسعه اقتصادی و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

مولف: محمدرضا جورکش
 ناشر: مولف
 ویراستار: نسیم احمدی
 طرح جلد: علی حیات بخش
 صفحه آرای: امید قلیان
 لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مجتمع اندیشه برتر
 نوبت چاپ: اول
 شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
 حقوق طبع و نشر محفوظ

بنام خدای مهربان

اهل تن را جله علم بالعلم و سطر افروخت در بیل کمر (مردی مهربانی)
 ن و الله سولند به قلم و خدای که بر سلیقه قلم آفرینش دارد (الذی اعلم بالعلم)
 به آنچه می گویم ایمان دارم و صادقانه وی را از نای جان سخن می گویم که
 در میان عزیزان و بزرگان و خدایان و فرشتگان و همه اهل این دنیا که شوق
 وزین خلیج بزم و سیاست و سیاست از همه احوال و کمال
 قلم زدن و جرأت ورود به دریای بی پایان اندیشه را درین ناخوشی و بی رغبتی
 نمود این حقایق و بی دریغ و بی حیل و بی سبب و بی جهت دارم که
 بدین سبب اگر قلم سخاوت کرده یاریم کند و بی سبب و بی جهت کمر درگیر
 ناخیز و کرجی ادای دین کرده به هر راه و نیمه ای که باشد با کمال آفرین
 وای عزیزان و رفیقان روزهای سخت آرزو منم جلد زدن با کمال آفرین
 به لباس وزین و قدس دانش با وقوف در بیانات قلم گزین.
 نصیبان گردد به امید روزها و فرداهای بهتر و دین و ایمان گزین.

محمد صالح جوهری

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه
۱۹	فصل اول
۱۹	کلیات
۲۰	مقدمه
۲۲	جنبه‌های مشترک اقتصاد و امنیت
۲۷	نگاهی به سر آغاز توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران
۲۸	پیش فرض‌های مورد نظر
۲۹	تعاریف مفاهیم و اصطلاحات
۳۰	توسعه
۳۰	ابعاد توسعه
۳۰	الف) توسعه اقتصادی
۳۱	ب) توسعه اجتماعی
۳۲	ج) توسعه فرهنگی
۳۲	د) توسعه سیاسی
۳۳	ه) توسعه انسانی

۳۳	خ) توسعه پایدار
۳۴	ژ) توسعه نیافتگی
۳۵	مدیریت توسعه
۳۶	متغیرهای مدیریت توسعه
۳۶	الف) پارادایم اول: اداره امور توسعه
۳۷	ب) پارادایم دوم: مدیریت توسعه
۳۷	ج) پارادایم سوم: مدیریت توسعه پایدار
۳۸	اقتصاد سیاسی
۳۹	دولت
۴۰	امنیت
۴۱	امنیت از نظر تعریف: لغوی
۴۲	امنیت ملی
۴۳	گونه‌شناسی امنیت ملی
۴۵	فصل دوم
۴۵	مبانی نظری توسعه
۴۶	مقدمه
۴۷	توسعه در لغت و اصطلاح
۴۸	توسعه در لغت
۴۸	عناصر تعریف توسعه
۴۹	توسعه در اصطلاح
۵۳	توسعه اقتصادی
۵۳	تعریف توسعه اقتصادی
۵۴	تعاریف توسعه اقتصادی از منظر دانشمندان کشورهای توسعه یافته
۵۶	تاریخچه توسعه اقتصادی
۵۹	پارادایم نظریه‌های توسعه اقتصادی
۶۰	پنج موج مطرح در توسعه اقتصادی
۶۴	از منظر سازمان ملل
۶۶	رویکردها به توسعه
۶۷	خصیصه‌های توسعه اقتصادی
۶۷	مکتب‌های مختلف توسعه اقتصادی
۶۸	۱) مکتب کلاسیک با نظریه آدام اسمیت. (۱۷۹۰-۱۷۲۳ میلادی)

۶۸	۲) نظرهای مالتوس (۱۸۲۳-۱۷۶۶ م) و ریکاردو (۱۸۲۳-۱۷۷۲ م)
۶۹	۳- مکتب مارکسیسم (نظریه کارل مارکس ۱۸۸۳-۱۸۱۸ میلادی)
۶۹	۴) نظریه "ژوزف شومپتر" (۱۹۵۰-۱۸۷۰ میلادی)
۷۱	۵) مکتب یا مدل توسعه لوئیس - فی، رانیس
۷۱	مکانب توسعه اقتصادی
۷۲	۱) مکتب پولی
۷۲	۲) مکتب اقتصاد آزاد
۷۳	۳) مکتب صنعتی شده
۷۴	۴) راهب د انقلاب سبز
۷۵	۵) هبرد توزیع مجدد
۷۵	۶) راهبردهای توسعه
۷۶	مدل های توسعه
۸۱	توسعه یافتگی توسعه نیافتگی
۸۱	توسعه یافتگی
۸۲	توسعه نیافتگی
۸۲	تعریف
۸۲	شاخص های توسعه یافتگی
۸۵	فصل سوم
۸۵	اقتصاد سیاسی و نظریه های مربوط به آن
۸۷	تعریف اقتصاد سیاسی
۸۸	تاریخچه
۹۸	اقتصاد سیاسی کلاسیکی
۹۸	اقتصاد سیاسی مارکسیستی
۹۰	اقتصاد سیاسی نئوکلاسیک
۹۰	اقتصاد سیاسی کینزی
۹۱	اقتصاد سیاسی نو
۹۱	اقتصاد سیاسی توسعه
۹۳	نظریه نقش دولت ها در اقتصاد سیاسی
۹۴	نگاه تحلیلی به اقتصاد سیاسی
۹۹	فصل چهارم
۹۹	مبانی نظری امنیت ملی

۱۰۰	تعریف امنیت ملی
۱۰۲	رهیافت‌ها و راهبردهای امنیت ملی
۱۰۵	اقتصاد سیاسی و امنیت ملی
۱۰۵	سیر تحولات اقتصادی معطوف به امنیت ملی
۱۰۷	توسعه اقتصادی و امنیت ملی
۱۰۹	اقتصاد سیاسی و امنیت بین‌المللی
۱۱۱	کارکرد سیاسی امنیتی اقتصاد

فصل پنجم

توسعه اقتصادی در ایران

۱۱۳	علمه
۱۱۴	ایران، مستعد توسعه یا نه؟
۱۱۷	دولت متمرکز
۱۲۲	رانت، دولت رانتهی و اقتصاد رانته
۱۲۳	تعریف رانت
۱۲۴	انواع رانت
۱۲۴	رانت زمین
۱۲۵	رانت نفتی
۱۲۶	دولت‌های رانتهی
۱۲۷	رانت نفتی و توسعه اقتصادی

فصل ششم

اقتصاد سیاسی ایران

۱۳۷	مقدمه
۱۳۸	بررسی سیر تحولات تاریخی اقتصاد سیاسی در ایران
۱۳۹	دوره اول
۱۴۰	دوره دوم
۱۴۱	دوره سوم
۱۴۳	دیرینه‌شناسی تئوری‌های نظام سیاسی و توسعه اقتصادی در ایران
۱۴۵	دوران رضاخانی رضاشاهی (پهلوی اول)
۱۴۷	دوران محمدرضا شاه (پهلوی دوم)
۱۴۹	انقلاب اسلامی و تشکیل جمهوری اسلامی ایران
۱۵۱	اقتصاد سیاسی و جنگ تحمیلی

نظریه‌های توسعه اقتصادی ایران

فصل هفتم

امنیت ملی در دوران معاصر ایران

مقدمه

گونه‌های امنیت ایران در دوره معاصر

امنیت هویت و سیر تاریخی آن در ایران

امنیت هویت در دوره قاجار

انقلاب مشروطه و امنیت ملی

انقلاب اسلامی و امنیت هویت

امنیت انسانی، امنیت سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار

امنیت انسانی

امنیت سرمایه اجتماعی

فصل هشتم

مروری بر تاریخچه توسعه اقتصادی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

مروری بر تاریخچه

الف: پایان جنگ هشت ساله عراق علیه ایران

ب: بازنگری قانون اساسی جمهوری اسلامی

ج: رحلت حضرت امام(ره) رهبر کبیر انقلاب اسلامی

د: پایان جنگ سرد بین دو ابرقدرت شرق و غرب با فروپاشی شوروی

هـ: بررسی برنامه اول توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

پایان جنگ هشت ساله عراق علیه ایران

بازنگری قانون اساسی جمهوری اسلامی

رحلت امام(ره)

فصل نهم

بیان رابطه متغیرها بر اساس مدل‌های قبل

مقدمه

تجربه کشور برزیل

مدل کره جنوبی

رویکرد آمریکا به جهان سوم

۲۰۶	دیدگاه "امیل بنوا" در تبیین رابطه متغیرهای توسعه اقتصادی و امنیت ملی
۲۰۷	ایدئولوژی و امنیت خودکفایی
۲۱۱	فصل دهم
۲۱۱	تبیین موضوع براساس تحولات مفهومی امنیت ملی در گذر زمان
۲۱۲	مقدمه
۲۱۳	دوره ابتدایی
۲۱۵	دوره میانی
۲۱۷	دوره جدید
۲۲۱	فصل یازدهم
۲۲۱	تبیین رابطه متغیرها براساس نظریه‌های موجود
۲۲۲	مقدمه
۲۲۵	رویکردهای نظریه‌نما برالیسم و نئورئالیست‌ها
۲۲۷	فصل دوازدهم
۲۲۷	اقتصاد سیاسی، قدرت و امنیت ملی
۲۲۸	مقدمه
۲۳۰	نظریه‌های مرتبط با اقتصاد و امنیت ملی
۲۳۴	امنیت ملی از منظر ساختاری
۲۳۶	امنیت پایدار و توسعه پایدار
۲۴۱	فصل سیزدهم
۲۴۱	یافته‌های تحقیق و نتیجه‌گیری
۲۴۱	ضمائم
۲۴۷	فهرست منابع
۲۷۴	اعلام اسامی

مقدمه

سخن را با نام حضرت دوست، خالق هستی، پرورگار عالم و ایزدمنان که هرچه هر کس دارد از اوست، آغاز می‌کنم و به شکرانه نعمت‌هایی که به من عطا کرده است تا در محضر اساتید و بزرگانی از اصحاب علم و آگاهی، در حد بساعت تذکره خویش توفیق شاگردی، مدرسی و همراهی با این عزیزان ارجمند را داشته باشم، از صمیم قلب، با اخلاصی که امیدوارم از آن بهره داشته باشم به درگاهش سر تعظیم فرود آورم.

اما بعد، کتاب حاضر در واقع، شکل مبسوطی است از رساله کرسناسی ارشد (فوق لیسانس) نگارنده در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج که در تاریخ ۱۳۹۲/۴/۱۱، تحت عنوان "توسعه اقتصادی و امنیت ملی جمهوری اسلامی در سال‌های ۱۳۷۶-۱۳۶۸ ه.ش" با راهنمایی استاد دکتر سیدفرهاد سجادی و مشاوره استاد دکتر محمدصادق ذکیخانی از آن دفاع کردم. اکنون فرصت را مغتنم شمرده، از زحمات و راهنمایی‌های این دو عزیز بزرگوار و مدیریت محترم دانشگاه و دانشکده

حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج قدردانی و سپاسگزاری می‌نمایم. به حرمت قلم بر خود واجب می‌دانم از همه اساتید و معلمانم به‌خصوص اولین آنان پدر و مادرم که به من در کمال صفا و مهربانی و از خودگذشتگی آموختن ارزانی داشتند تا هم‌اکنون که این خط نورانی و پر خیر و برکت در سایه زحمات بی‌دریغ معلمان و اساتیدم در همه دوره‌های تحصیلی و گذران زندگی استمرار یافته قدردانی کنم و به رسم ادب و ادای تکلیف دست یکایک آن‌ها را می‌بوسم.

شایان یادآوری است که رساله مذکور که اینک در قالب یک کتاب ارائه می‌شود، از همان ابتدا با همین نیت و انگیزه نگاشته شد و با کمیّت و کیفیتی موسع‌تر از یک پایان‌نامه متداول در سطح کارشناسی ارشد پایان یافت. تا آنجا که حجم گستردگی مطالب و تنوع موضوعات آن، مراسم دفاعیه محل اشکال شد و استاد داور جناب آقای دکتر خستو بدون اطلاع از انگیزه نگارنده، حجم فوق‌العاده رساله را مورد انتقاد قرار دادند که سرانجام با توضیحاتی که در امر، قصد و نیت کارم خدمت ایشان و اساتید راهنما و مشاور تقدیم داشتیم با نمره ممتازی که به رساله‌ام دادند به‌نظر رسید توضیحات کافی و قانع‌کننده بوده است.

این توضیحات برای این است که عزیزان و سروران، که این کتاب را مطالعه می‌کنند بدانند که انگیزه اول من در خلق این اثر، مغتنم‌شمردن و درست‌پیش آمده بود که همه سعی و تلاش خود را به کار گرفتم تا هرچه شایسته‌تر و بهتر از آن بهره‌گیرم. از طرفی چون براساس شواهد و قرائن و مطالعات انجام شده به این نکته متطّن یافتیم که میزان توجه و تتبع صاحب‌نظران و اندیشمندان کشورمان به این دغدغه مهم و فراگیر یعنی توسعه اقتصادی و امنیت ملی، متناسب با وزن و اهمیت و تأثیر آن‌ها در زندگی فردی و نظام‌های سیاسی مدرن امروزی نبوده است و آن‌طور که بایسته و شایسته است به آن‌ها پرداخته نشده است. این امر انگیزه‌ای دیگر بود تا ضمن تبیین هر کدام از این دو پدیده به نوع رابطه و تأثیر آن‌ها بر یکدیگر در جمهوری اسلامی ایران که رفتار و شیوه مدیریت جامعه به‌شدت متأثر از این دو پدیده است نیز پرداخته و

راه کارهایی مناسب ارائه گردد.

بررسی‌های دیگر نیز حکایت می‌کند که اولاً موضوع امنیت ملی جمهوری اسلامی آن‌چنان که باید و شاید به‌طور تئوریک و آکادمیک به آن پرداخته نشده و مغفول مانده و عمدتاً در قالب مباحث موضوعی آن هم در زمان بروز رویدادی یا حادث شدن پدیده‌ای این موضوع مورد توجه قرار گرفته است. توسعه هم در ادبیات موضوعی و هم آنچه از سوی صاحب‌نظران و اندیشمندان کشورمان ارائه شده بر مبنای توسعه‌نیافتگی معنا شده و بیشتر در محیط و فضای انتزاعی به‌خصوص در جمهوری اسلامی، به آن توجه شده است. علاوه بر این در این مسیر به دو عنصر اجتناب‌ناپذیر یعنی نگاه امنیتی و ایدئولوژیک به آینده از یک انقلابی عظیم که همه امور و شئون کشور را از خرد تا کلان را دربر گرفته و تأثیرات رسمی بجای گذاشته توجه چندانی نشده است مزید بر علت شد تا بحث توسعه اقتصادی را با آن ظاهر کردن این دو عنصر تأثیرگذار و مؤلفه‌های دیگری از جمله جنگ تحمیلی، تغییر قانون اساسی، رحلت امام خمینی (ره) و برهم خوردن نظام دوقطبی حاکم بر نظام بین‌الملل بعد از جنگ جهانی دوم (جنگ سرد) با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در همسایگی جمهوری اسلامی که بی‌شک از عوامل و مؤلفه‌های بسیار تأثیرگذار و پراهمیت هم بر اقتصاد و هم بر امنیت ملی بوده‌اند، نوع و ماهیت و رابطه توسعه اقتصادی با امنیت ملی را به‌طور جامع‌تر و دقیق‌تری با ویژگی‌های یک کار علمی پژوهشی مورد بررسی قرار داده به این امید که این اثر ارائه شده بتواند تعامل و تعادل سازنده‌ای را در جمهوری اسلامی برای تدوین و تهیه برنامه‌های توسعه‌ای فراهم آورد.

در این راستا اتخاذ نگاه واقع‌بینانه و طرح اندیشه‌های واقع‌گرایانه (نیستی) به جای اندیشه‌های خیلی آرمانی و ایده‌آلیستی با حفظ حدود ارزش‌های معقول انقلاب اسلامی (که داستان مربوط به خود را دارد) اگرچه کاری بس دشوار است از الزامات اساسی به‌شمار می‌آید تا بتوان جبران ماهیت عقب‌ماندگی برآمده از نگاه ایده‌آلیستی و خرابی‌های برجای مانده از آن را کرد.

آثار این تغییر نگاه، وقتی پرواضح خواهد شد که بدانیم مقطع زمانی سرآغاز اجرا

و پیاده‌سازی برنامه‌های توسعه‌ای جمهوری اسلامی و به‌خصوص برنامه اول توسعه اقتصادی اجتماعی آن دقیقاً مقارن و منطبق است با پایان جنگ هشت‌ساله و رحلت امام(ره)، دورانی که ابعاد خرابی‌ها و خسارت‌های برجای مانده آن به این سادگی قابل توصیف نیست، طبیعی است برای کسانی که در صحنه نبوده‌اند چندان محسوس و ملموس نباشد و به‌درستی نتوانند پیامدهای اقتصادی و همچنین امنیتی آن را که طی هشت سال به شدیدترین اشکال ممکن به مخاطره افتاده بود و آثارش همچنان باقی است را به خوبی و درستی درک کنند. این وضع توصیف همان فضای انتزاعی است که صاحب‌نظران و اندیشمندان ما در این دو مقوله (توسعه اقتصادی و امنیت ملی) قلم زده‌اند.

در این حالت باید بتوان به صورت تئوریک مطالبی را به رشته تحریر درآورد و آثاری را خلق کرد اما هرگز نمی‌توان همه احساسات انباشته‌شده آن دوران سخت و سراسر خرابی و گرفتاری جامعه را مثل کد در این روز از آنجایی که نگارنده به‌طور مستقیم در هر دو گونه مطرح شده و پیامدهای برجای مانده آن را در این مقطع زمانی از ابتدا تا انتها با اسناد و تصاویر و شمایل متعده، متنوع و متفاوت از آنچه روایت می‌شود را به‌طور عینی و ملموس تجربه کرده و از نظر گذراندن همان می‌کند که بتواند فضای انتزاعی حاکم بر اندیشه‌های صاحب‌نظران را در هر یک از خط‌های عینی به‌گونه‌ای قابل استناد و بهره‌برداری را برای اندیشمندان و نظریه‌پردازان در بیان و تحلیل توسعه در جمهوری اسلامی بنا نهاده در این راستا نظرشان را به‌صورت الزام‌آور و اجتناب‌ناپذیر به امنیت ملی جمهوری اسلامی هم معطوف داشت.

برجسته‌کردن مسائل مبتلا به سرآغاز توسعه اقتصادی اجتماعی جمهوری اسلامی که می‌تواند به همه امور جامعه تسری پیدا کند و نگاه عینی‌تری به پژوهشگران و نظریه‌پردازان ارزانی نماید در کنار نوعی قدردانی از دولتمردان و همه کسانی که به‌طور مستقیم و مستمر و مسئولانه در دوران دفاع مقدس با درک صحیح از پیامدهای آن پا به میدان گذاشتند و بعد از آن در سازندگی میهن عزیزمان با همه مضایق و مخاطرات

عملی و نظری، نقش ایفا کردند، یکی دیگر از انگیزه‌های نگارنده بوده است.

اگرچه اقتضای تصویب رساله این بود که به محدوده زمانی و مکانی مقید باشد و بر این اساس به طور اجتناب‌ناپذیر محدوده زمانی آن به دلیل آنکه سرآغاز توسعه اقتصاد جمهوری اسلامی معطوف به دوه اول ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی بود، از این جهت دو دوره دولت ایشان مدنظر قرار گرفت و به تصویب رسید اما از همان اول آهنگ تألیف این کتاب مورد توجه بود. از این رو نگارش آن که در قالب یک اثر پژوهشی تحت عنوان "توسعه اقتصادی و امنیت ملی جمهوری اسلامی" به نحوی که مشاهده و ملاحظاتی می‌گردد تا آخر سال ۱۳۹۲، به طول انجامید و بیش از دو سال ونیم کار برد.

موضوعات - معاور - سده مورد نظر در این کتاب که از زوایای متعددی به آن پرداخته شد و سعی شده است که بهر بآ همه مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه اقتصادی و امنیت ملی جمهوری اسلامی مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد با همه کمبودها، نقایص و ایراداتی که به آن وارد است در سیرده فضایی، رشته تحریر درآمده است. با این توضیح که ممکن است در برخی از فصل‌های این کتاب، صی مقاطع زمانی یا اشخاص و افرادی پررنگ‌تر دیده شده و از این منظر بیشتر به نقد کشیده شده باشد یادآور می‌شوم که هر دو موضوع (توسعه اقتصادی، امنیت ملی) در شرف به طرف به مقطع زمانی خاص و افراد معینی می‌باشد، و اگر ایراد و نقدی به آن وارد شود، کسی نیست و امید است انشاءالله با نقد جدی شما عزیزان از هر حیث و بهره‌مند شدن از نقطه نظرات - رسانه و سازنده همه کسانی که موفق به مطالعه این اثر می‌شوند، بتوانیم در چاپ‌های بعدی با ملحوظ‌نظر داشتن نظرات ارزشمند وارده بر غنای بیشتر و ارتقاء هرچه بهتر آن بپردازیم.

در ادامه بار دیگر فرصت را غنیمت شمرده عرض ادب و ارادت خالصانه خود را به همه کسانی که در این امر به بنده یاری رساندند، تقدیم می‌کنم. خصوصاً از همسر عزیزم که با حوصله‌ای غیر قابل توصیف فضایی آرام را فراهم ساخت تا مجال پرداختن به این مهم را پیدا کنم قدردانی می‌کنم و همچنین از زحمات سرکار خانم نسیم احمدی که علاوه بر قبول زحمت ویراستاری، در امور تایپ و طراحی جلد هم مشاوره دادند، تشکر می‌کنم.

در پایان با سلام و درود به ارواح پاک و مطهر همه شهیدان و همه آنانی که دل در
گرو اعتلای مهین عزیزمان از خون و آبروی گرانبها و عزیز خود هزینہ کرده و می کنند
سخن را به اتمام می رسانم به این امید که خداوند متعال مجال و توفیق جبران زحمات
اساتید بزرگوار و سایر دوستان یاریگر را روزیم گرداند.

محمدرضا جورکش

۲۴ فروردین ۹۳

www.ketab.ir